
Bosna i Hercegovina 1992-1995: građanski rat, izvanjska agresija ili oboje?

MIRJANA KASAPOVIĆ

Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu

Sažetak

U članku se razmatra priroda nasilnog sukoba u Bosni i Hercegovini 1992-1995. Najprije se pokazuje da je, prema znanstvenom određenju, on imao sva konstitutivna obilježja građanskog rata. Potom se navode podaci o različitoj percepciji sukoba među pripadnicima triju glavnih nacionalnih zajednica te razmatraju mogući razlozi zbog kojih Srbi doživljavaju taj sukob kao građanski rat, Bošnjaci kao izvanjsku agresiju Srbije i Hrvatske, a Hrvati kao izvanjsku agresiju Srbije. U zaključnom dijelu autorica izlaže svoje shvaćanje sukoba u Bosni i Hercegovini kao međukomunalnoga etničkog sukoba i internacionaliziranoga građanskog rata.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, građanski rat, etnički sukob, izvanjska intervencija

1. Uvod

Rat u Bosni i Hercegovini (BiH) završen je prije dvadeset godina, ali još nema ni približne suglasnosti njegovih glavnih aktera o tome kakav je to sukob bio. Razilaženja su se strukturirala oko binarne suprotnosti “građanski rat ili izvanjska agresija”, odnosno unutardržavni ili međudržavni rat. Nasuprot interpretacijama prema kojima je taj sukob isključivo ili primarno bio uzrokovan izvanjskom agresijom te je stoga bio međudržavni rat, tvrdim da je on počeo kao građanski rat, da je tijekom cijeloga svoga trajanja bio ponajprije građanski rat i da se ni nakon dvadeset godina od svršetka oružanih sukoba ne može okončati u obliku potpune konsolidacije pozitivnog mira, države i demokracije upravo zato što je bio dubok i sveobuhvatan unutarnji oružani sukob triju konstitutivnih etničkih zajednica koji je uništio krhku državu i razorio društvo. Bio je to primarno rat između srpske, hrvatske i bošnjačke zajednice za teritorij BiH – bilo za očuvanje njegove cjelovitosti bilo za njegovu podjelu unutar postojećih granica ili mimo njih – koji se zbivao unutar procesa

secesije BiH od Jugoslavije: “Raspad bivše Jugoslavije očito uključuje elemente i *unutardržavnoga* i *međudržavnog sukoba*” (Cederman, Gleditsch i Hug 2012: 410). U njega su se politički i vojno umiješali brojni strani državni i nedržavni akteri: Srbija, Crna Gora i Hrvatska, SAD, Europska unija, Rusija, Turska, arapske i islamske zemlje, NATO, strane dobrovoljačke jedinice i drugi. Calic (1996: 102) je procijenila da je u sukobu sudjelovalo najmanje 45 paravojnih aktera.

I dok gotovo svi istaknuti istraživači ubrajaju sukob u BiH u građanske ratove,¹ građani, političari i znanstvenici u toj zemlji, poglavito u bošnjačkoj zajednici, zastupaju stajalište da je na djelu bila isključivo ili primarno agresija Srbije i Hrvatske koje su uspjele mobilizirati pripadnike srpske i hrvatske zajednice u toj zemlji za ostvarenje svojih strateških nacionalističkih ciljeva – stvaranje velike Srbije i velike Hrvatske pripajanjem dijelova teritorija BiH.²

Kako bih dokazala svoju tezu, provjerit ću je li sukob u BiH imao glavne elemente koji se konvencionalno pripisuju građanskom ratu.³ Kompleksno određenje

¹ Upućujem samo na neke istaknute autore i njihove radove u kojima se sukob u BiH svrstava u građanske ratove: Gurr 1994; 2000: 198 i d.; O’Balance 1995; Waldmann 1995: 345; Mearsheimer i Van Evera 1995; Calic i Perthes 1995: 7; Kaufman 1996a: 62 i d.; Cohen 1998: 103; Bellamy 1998; Rodgers 1998; Hayden 1998; 45 i d.; Esmann 2000: 106; Chandler 2000: 28 i d.; Balch-Lindsay i Enterline 2000: 627; Slack i Doyon 2001: 141; Bose 2002; 21 i d.; Fearon i Laitin 2003: 78; Fearon 2004: 277, 2004a: 395; Downes 2004: 249 i d.; Schrader 2004; Sambanis 2004: 819; Roeder i Rothchild 2005: 3 i d.; Kalyvas i Sambanis 2005; Gromes 2007; Johnson 2008: 146 i d.; Kalyvas 2008: 1046; Sambanis i Schulhofer-Wohl 2009: 104 i d.; Weidemann 2011; Thompson i Dreyer 2012: 90; Nilsson 2012: 359; Fox 2012: 158; Costalli i Moro 2012; Dyrstad 2012, 2013; Schneider, Bussmann i Ruhe 2012; Kaufman 2013: 100; Hughes 2013: 126; Sambanis i Shayo 2013: 316.

² Usp. Čekić 1994, 2007; Ibrahimagić 1996: 71, 2001, 2003; Imamović 1997, 2003; Duvnjak 2004, 2010; Arnautović 2009: 22; Sarajlić 2011: 101; Filandra 2012: 261; Abazović 2012: 13; Kurtćehajić 2012. Bošnjačka intelektualna elita izgradila je i narativ o “postdejtonskoj agresiji” Srbije i Hrvatske na BiH. U tome je najdalje otišao Duvnjak (2010: 112, 113, 119) koji tvrdi da su “Tadićev profašistički režim” u Srbiji i “postnacistički režim” nakon Tuđmana u Hrvatskoj vodili agresivnu politiku i nakon 1995. tako što su opstruirali izgradnju samoodržive i samofunkcionalne bosanskohercegovačke države i obnovu multikulturalnog društva. Narativ o postdejtonskoj izvanjskoj agresiji ima jasnu ideološku funkciju: prikriti prave razloge zbog kojih se ni mnogo godina od svršetka oružanih sukoba i promjena “bosanskih politika” u Srbiji i Hrvatskoj BiH nije uspjela konsolidirati kao samoodrživa politička zajednica.

³ U obzir sam uzela ponajprije rasprave Sambanisa (2000, 2001, 2004, 2004a), Fearona i Laitina (2003), Kalyvasa (2003, 2008), Fearona (2004, 2004a), Kaufmana (1996, 1996a), zbornik radova što su ga uredili Collier i Sambanis (2005) i Gurr (2000), te djela sljedećih autora: Gasser 1983; Raymond i Keglay 1987; Waldmann 1995; Bellamy 1998; Prins 1999; Horowitz 2000, 2003; Gurr 1994; Balch-Lindsay i Enterline 2000; Hegre, Ellingsen, Gates i Gleditsch 2001; Gleditsch i dr. 2002; Regan 2002; Gleditsch 2003; Reid, Wayman i Singer 2003; Dutceac 2004; Downes 2004; Hegre 2004; Collier, Hoeffler i Söderbom 2004; Hegre i Sambanis 2006; Gromes

građanskog rata kao prevladavajuće vrste sukoba u suvremenom svijetu,⁴ kojemu je cilj da se konceptijski i tipološki razgraniči od međudržavnih i ekstradržavnih ratova te ostalih vrsta političkog nasilja – genocida, politicida, pogroma, terorizma, pobune, organiziranog kriminala, državnog udara i dr. – sadržava nekoliko konstitutivnih elemenata.

1.1. Sukob unutar međunarodno priznate države

Građanski rat zbiva se unutar međunarodno priznatoga teritorija države koja je članica međunarodnoga pravnog sustava i ima najmanje pola milijuna stanovnika. Sukob se zbivao na teritoriju BiH koja je odlukama Europske zajednice 6. travnja i SAD-a 7. travnja 1992. postala međunarodno priznata država i punopravna članica međunarodne zajednice. Kada je sukob izbio, u zemlji je živjelo oko 4,4 milijuna ljudi: 43,7 posto Muslimana, 31,3 posto Srba, 17,3 posto Hrvata i 7,7 posto pripadnika nacionalnih manjina, uglavnom Roma, Albanaca, Židova te onih koji su se izjasnili kao Jugoslaveni ili se nisu nacionalno opredijelili.

1.2. Sukob vojno i politički organiziranih snaga

Sukobljene strane vojno su i politički organizirane i imaju javno utvrđene političke ciljeve. To razlikuje političke stranke i pobunjeničke skupine od kriminalnih bandi i pobunjenih masa, premda ponegdje, kao u Latinskoj Americi, blijedi razlika između političkoga i kriminalnog nasilja. Kriminalno nasilje nerijetko služi kao način pribavljanja novca da se kupi oružje i vodi rat, dakle da se primijeni političko nasilje. Sukobljene strane u BiH bile su politički i vojno organizirane i imale su jasne političke ciljeve.

Tri glavne etničke zajednice imale su svoje dominantne političke stranke – Srpsku demokratsku stranku (SDS), Hrvatsku demokratsku zajednicu (HDZ) i Stranku demokratske akcije (SDA) – koje su bile ukotvljene u tim zajednicama, artikulirale su njihove interese i zasnivale legitimnost na njihovoj masovnoj potpori. SDS je osnovan 12. srpnja 1990. u Sarajevu. Zauzimao se za opstanak Jugoslavije i BiH u njoj. Kada je postalo očito da se to neće dogoditi, SDS je proglasio pravo

2007; Balch-Lindsay, Enterline i Kyle 2008; Cunningham, Gleditsch i Salehyan 2009; Sambanis i Schulhofer-Wohl 2009; Dixon 2009; Melander 2009; Weidemann 2009, 2011; Collier 2009; Blattman i Miguel 2010; Bhavnani, Miodownik i Choi 2011; Bakke, Gallagher i Seymour 2012; Cederman, Gleditsch i Hug 2012; Nilsson 2012; Staniland 2012, 2012a; Themnér i Wallensteen 2012; Sambanis i Shayo 2013; Hultquist 2013; Cordell i Wolff 2013; Balcells i Justino 2014.

⁴ Reid, Wayman i Singer (2003: 60-61) utvrdili su da je od 1816. do 1997. u svijetu bilo 79 međudržavnih, 108 ekstradržavnih i 214 unutardržavnih ratova. U 20. stoljeću građanski su ratovi bili dvostruko brojniji nego u 19. stoljeću. Fearon i Laitin (2003: 75) istraživali su kraće razdoblje te utvrdili da je od 1945. do 1999. u svijetu bilo 127 građanskih ratova koji su se vodili u 73 države, dok su se u istom razdoblju vodila 22 međudržavna rata.

Srba kao sukonstitutivnog naroda da se slobodno izraženom političkom voljom, koja je verificirana na srpskom referendumu 9. i 10. studenoga 1991, odcijepi od BiH i priključe jedinstvenoj srpskoj državi koju bi, osim Srbije, činili teritoriji na kojima su živjeli Srbi u drugim republikama bivše Jugoslavije, poglavito u Hrvatskoj. HDZ je osnovan 18. kolovoza 1990. u Sarajevu kao “zemaljski ogranak” istoimene stranke u Hrvatskoj, što je nominalno bilo izraženo u njegovu prvotnom nazivu *HDZ u BiH*. Isključivao je mogućnost opstanka BiH u Jugoslaviji nakon državnog osamostaljenja Hrvatske te je na referendumu glasovao za neovisnost te zemlje. Kasnije je radikalizirao svoju politiku ističući u pojedinim razdobljima, napose tijekom bošnjačko-hrvatskoga “građanskog rata u građanskom ratu” 1993-1994, manje ili više očite planove o podjeli zemlje (Bellamy 1998: 3; v. i Hoare 1997; Sadkovich 2006). SDA je osnovan 26. svibnja 1990. u Sarajevu. Budući da je u to vrijeme u BiH bilo zabranjeno osnivanje političkih organizacija na nacionalnoj ili vjerskoj osnovi, nije se nazvao Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom (JMO) prema uzoru na vodeću političku stranku bosanskih muslimana u monarhijskoj Jugoslaviji (1918-1941), kako je, prema nekim svjedočenjima, bilo planirano. Početno se zauzimao za federativnu Jugoslaviju i ravnopravnu BiH u njoj. Nakon osamostaljenja Hrvatske i Slovenije te zaoštavanja nacionalnih sukoba u samoj BiH, podupro je državno osamostaljenje. U SDS-u nije bilo Bošnjaka i Hrvata, u SDA-u nije bilo Srba i Hrvata, a u HDZ-u nije bilo Srba i Bošnjaka.⁵ Tri su etničke zajednice imale i svoje vojne organizacije: Vojsku Republike Srpske, Hrvatsko vijeće obrane i Armiju BiH. Samo je Armija BiH nominalno pretendirala na to da bude višetnička vojska, ali je na kraju rata 1995. u njezinu sastavu bilo 95 posto Bošnjaka (Bardos 1999: 9).

Iz broja glavnih aktera očito je da građanski rat u BiH nije bio konvencionalan dijadički sukob u kojemu sudjeluju dvije strane – državna vlast i jedna pobunjenička skupina – nego trijadički sukob, “trostrani građanski rat” (Kaufman 2013: 100), u kojemu je jedna strana djelomice kontrolirala državnu vlast, a povremeno nije bila sposobna ni za to.⁶ Trijadička priroda građanskog rata izrazila se i u tipu poretka koji je uspostavljen tijekom njega. Kada se sruši monopol države na primjenu sile, na građanski rat treba gledati kao na “kompetitivnu izgradnju države” kojoj je prethodila kompetitivna razgradnja države (Staniland 2012: 246). Tijekom sukoba uspostav-

⁵ Iznimka je početno razdoblje višestranačja kada se određen broj Muslimana pridružio HDZ-u i HVO-u, uglavnom u općinama u kojima su Hrvati bili većina. Nakon izbijanja hrvatsko-muslimanskog sukoba, više se nije moglo govoriti o spomena vrijednoj prisutnosti Muslimana u HDZ-u i HVO-u. Istodobno, manji broj Hrvata i Srba, napose u Sarajevu i drugim većim gradovima s muslimanskom većinom, pridružio se Armiji BiH.

⁶ V. Bellamy 1998: 4; Bhavnani, Miodownik i Choi 2011: 136; Gleditsch i dr. 2002; Cunningham, Gleditsch i Salehyan 2009; Costalli i Moro 2012: 811; Schneider, Bussmann i Ruhe 2012.

lja se ratni politički poredak pod kojim se misli na “strukturu i raspodjelu državne vlasti između naoružanih organizacija...” Tipovi ratnih poredaka razlikuju se prema “raspodjeli teritorijalne kontrole između država i nedržavnih naoružanih aktera i razine suradnje među tim naoružanim snagama” (Staniland 2012: 247-248). Ratni poredak u BiH obilježila je trojna podjela teritorijalne kontrole koja je rezultirala i podjelom suverenosti sukobljenih aktera nad pojedinim dijelovima državnog teritorija.

1.3. Vlast kao jedan od aktera sukoba

Vlast mora biti glavni akter sukoba koji se bori posredstvom svoje vojske ili milicije. Ako ne postoji vlast koja funkcionira, onda strana koja predstavlja vlast u međunarodnoj zajednici i/ili polaže pravo na državu u zemlji mora biti uključena u sukob. Ako državna vlast kolabira, može se pojaviti više strana koje polažu pravo na državu. U BiH vlast je praktično kolabirala brzo nakon izbijanja sukoba, a ulogu predstavnika vlasti u međunarodnoj zajednici preuzela je muslimanska strana kroz svoje političko krilo, SDA, i vojno krilo, Armiju BiH. To pravo na vlast, koje je impliciralo i pravo na državu, muslimanskoj su strani osporavale druge dvije sukobljene strane.

Središnja vlast u zemlji kolabirala je već potkraj 1991. i početkom 1992. i transformirala se u vlast jedne sukobljene strane. Glavni međunarodni posrednik David Owen je ustvrdio da je 1992. “Izetbegović kontrolirao samo oko 11 posto zemlje... Kolektivno Predsjedništvo sve je manje i manje izvršavalo kolektivnu vlast, a krajem 1992. vlast je prešla na malu skupinu muslimanskih ministara koje je imenovao predsjednik Izetbegović” (nav. u: Chandler 2000: 42).

Višenacionalnost državnih institucija bila je prividna i održavala se proizvoljno. Nakon što su izborni legitimirani predstavnici Srba, a potom i Hrvata napustili središnje državne institucije, muslimanski politički vrh samovoljno je kooptirao u njih nove predstavnike tih naroda. Tu praksu uvjerljivo opisuje – ali bez nužne kritičke refleksije o njoj, kao i samorefleksije o vlastitom djelovanju – Ivo Komšić, kooptirani hrvatski član Predsjedništva države (1993-1996). On navodi da su početkom listopada 1993. počele “konzultacije oko popune Predsjedništva BiH”. Miro Lazović, novopostavljeni predsjednik Skupštine “iz redova Srba”, tražio je da mu “pismeno dostavimo mišljenje o tome, princip za koji se zalažemo te prijedlog kandidata”. “Mi” je bila neformalna skupina koju su činili članovi HKO-a i Katoličke crkve, nadbiskup Vinko Puljić i provincijal Bosne Srebrene Petar Anđelović. Ta je skupina odlučila “da u vlasti trebamo sudjelovati, ali da se o kandidatima obave još neke konzultacije” (Komšić 2006: 260). Komšić opisuje kako se u izbor hrvatskih članova Predsjedništva aktivno umiješala muslimanska strana koja je htjela iznuditi da u njega uđe Stjepan Kljuić kao “personifikacija jedne politike koja je za Zagreb bila neprihvatljiva”. Zaključivši da to vodi zaoštavanju ionako krajnje poremeće-

nih odnosa Zagreba i Sarajeva, članovi HKO-a odlaze Izetbegoviću kako bi mu kazali “da mimo nas ne može birati članove Predsjedništva, čak ni Kljuića, bez obzira na njegovu dobrotu i popularnost. Nama je cilj da se u odnosima dobije kvalitet i ljude treba birati prema tom cilju” (Komšić 2006: 263).⁷

Komšić, nadalje, opisuje kako je ratno Predsjedništvo potpuno kontrolirao Alija Izetbegović. U pripremama za pregovore u Ženevi 1993. on je, primjerice, tako samovoljno sastavljao državno izaslanstvo: “Sinoć me je nazvao Izetbegović... Ponovno delikatna situacija: Izetbegović se želio riješiti Lasića i Borasa iz pregovaračkog tima..., koji su mu predstavljali smetnju, ali nije želio ići na pregovore bez ijednog Hrvata” (Komšić 2006: 236). Prividna multietničnost Izetbegovićeve politike nije promaknula ni drugima. Šarčević (2010: 42-43) navodi da je na mirovnim pregovorima u Daytonu 1995. Izetbegović nastupao kao predstavnik etničkih Bošnjaka, a ne “bosanskohercegovačkog građanstva u cjelini”. Filandra (2012: 247-248) pak tvrdi da se Izetbegović počeo tako ponašati još 1992. kada je pristao pregovarati s Karadžićem i Bobanom kao predstavnicima Srba i Hrvata, čime je “detronizirao sebe sa nivoa šefa države na nivo nacionalnog vođe. Poslije toga bilo je teško, da ne kažem i skoro nemoguće, uvjeriti međunarodne političke činioce da ne postoji neka ‘muslimanska strana u sukobu’ već da se u cijeloj stvari radi o sukobu legalnih vlasti Bosne i Hercegovine i uzurpatora njene teritorije”. Nasuprot Muslimanima, predstavnici Srba i Hrvata uopće nisu pretendirali na to da predstavljaju “bosanskohercegovačko građanstvo u cjelini”, nego su se jasno pozicionirali samo kao predstavnici srpske i hrvatske zajednice u BiH.

1.4. Lokalne zajednice kao izvor regrutacije ratnih aktera

Glavna pobunjenička organizacija ili organizacije moraju predstavljati lokalne zajednice i regrutirati se iz njih. Sve su sukobljene strane u BiH bile ukorijenjene u lokalne zajednice i uglavnom su se regrutirale iz njih. Pobunjeničke srpske organi-

⁷ Najproblematičnije je Komšićevo poimanje političke legitimnosti. On supstituira formalnu proceduralnu legitimnost stečenu na slobodnim izborima supstancijalnom legitimnošću koju izvodi iz samoprocijenjene “ispravnosti” svoje politike nasuprot “pogrešnosti” politike svojih protivnika. Nije, dakle, bilo bitno kako su narodni predstavnici izabrani, nego što su zastupali. Kasnije pribjegava konceptu institucionalne legitimnosti koju izvodi iz članstva u historijskim institucijama kao što je Katolička crkva pa, primjerice, tvrdi da je Luka Markešić mogao legitimno odlučivati u ime bosanskohercegovačkih Hrvata kao “fratar i predstavnik Crkve”. Naposljetku se dohvatio koncepta “statističke legitimnosti”: “Ja sam potencirao statistiku i tvrdio da mi predstavljamo dvije trećine Hrvata BiH i pozivao se na popis stanovništva. Dokazivao sam da na području ‘Herceg-Bosne’ živi samo trećina bosanskih Hrvata” (336). No ni domaći ni inozemni Komšićevi partneri nisu imali razumijevanja za takva shvaćanja kada im to više nije odgovaralo. Tako mu je Izetbegović na opetovana pitanja o njegovu statusu kao legitimnog predstavnika Hrvata hladno dobio da je bošnjački partner “onaj iza koga stoji hrvatski narod” (368).

zacije novačile su svoje članove iz lokalnih zajednica u kojima su Srbi bili većina prije rata, ali i iz zajednica koje je srpska vojska osvojila u sukobima, a gdje Srbi nisu bili većina. Ta su lokalna područja kasnije organizacijski povezana i institucionalizirana u Srpskoj Republici BiH, odnosno u Republici Srpskoj. I Hrvatska je strana imala lokalna uporišta koja su kasnije institucionalno združena u Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu, odnosno u Hrvatsku Republiku Herceg-Bosnu. Hrvati su izgubili dio lokalnih zajednica u kojima su prije rata bili većina, a samo su iznimno zavladaali sredinama u kojima su prije rata bili manjina. Prema navodima nekih međunarodnih organizacija, sve tri etničke zajednice provele su masovnu ratnu mobilizaciju te se u sukobima borilo 38 posto svih Srba, 30 posto svih Hrvata i 26 posto svih Muslimana u zemlji (nav. u: Bose 2002: 20).

1.5. Masovna stradanja

Početnom godinom građanskog rata smatra se godina u kojoj je sukob uzrokovao najmanje petsto do tisuću mrtvih. Ako prve godine sukob nije uzrokovao petsto ili više mrtvih, onda ukupan broj mrtvih u sljedeće tri godine mora biti veći od tisuću. Rasprava o “pragu smrtnosti”, to jest o broju mrtvih u prvoj godini i tijekom cijelog sukoba, koncepcijski je opravdana, koliko god etički bila zazorna, jer omogućuje da se građanski rat razdvoji od drugih oblika političkog nasilja, kao što su državni udar ili politička pobuna, tijekom kojih ne mora biti mrtvih ili su malobrojni.⁸

U BiH je 1992. prve godine rata, bilo 42.467 mrtvih na svim stranama (Ball, Tabeau i Verwimp 2007). Prema široko prihvaćenima procjenama Tabeau i Bijaka (2005), rat je odnio najmanje 102.622 žrtve, od kojih su 55.261 bili civili, a 47.360 vojnici. Ball, Tabeau i Verwimp (2007) izračunali su na temelju dostupnih obradenih podataka da je od 1992. do 1995. u BiH bilo najmanje 96.895 žrtava rata koje su ubijene, umrle u ratnim okolnostima ili su nestale u ratu. Oko 60 posto žrtava bili su civili, a oko 40 posto vojnici i policajci.

1.6. Učinkovit otpor slabije strane

Slabija strana u ratu mora biti sposobna pružiti učinkovit otpor koji se izražava u najmanje stotinu mrtvih na jačoj strani. Ako učinkovito nasilje postoji samo na jednoj strani, građanski se rat smatra završenim, a počinje politicid ili primjena nekoga drugog oblika jednostranog nasilja. Time se građanski rat želi razgraničiti od pobunjeničkog nasilja koje je ograničeno samo na početak sukoba, dok nasilje kasnije primjenjuje samo vlast protiv poraženih pobunjenika, što može poprimiti značajke

⁸ Literatura o građanskim ratovima naširoko se bavi razmatranjem “praga smrtnosti”: Gurr 1994; Hegre, Ellingsen, Gates i Gleditsch 2001; Gleditsch i dr. 2002: 626 i d.; Fearon i Laitin 2003: 76; Fearon 2004: 278; Spagat i dr. 2009; Themnér i Wallensteen 2012.

višegodišnjeg pogroma ili politicida u kojima na strani vlasti uopće nema stradalih ili su malobrojni. Kada ne bi bilo produljene faze primjene nasilja, posrijedi ne bi bio građanski rat, nego državni udar ili puč. Građanski ratovi općenito “obično počinju s velikim asimetričnostima u relativnoj moći” sukobljenih strana (Hultquist 2013: 623). Vlast obično ima znatnu materijalnu prednost u odnosu prema pobunjeničkoj strani čak i u slabim državama.

Kako je 1992. stradalo najmanje 42.467 ili oko 44 posto od 96.895 ljudi koji su bili žrtve cijelog rata, očito je da se “supstancijalan broj mrtvih” dogodio upravo u prvoj godini. Među ukupnim žrtvama cijelog rata bilo je oko 66 posto Bošnjaka, oko 26 posto Srba i oko 8 posto Hrvata (Ball, Tabeau i Verwimp 2007) te nema dvojbe da je na svakoj strani koja bi se mogla definirati slabijom u prvoj godini rata nadmašen definicijski prag smrtnosti. Slabija strana u sukobu, a to su na početku rata bile hrvatska i bošnjačka strana, pružila je učinkovit otpor tijekom prve godine rata te je već tada na jačoj srpskoj strani bilo mnogo više od stotinu mrtvih.⁹

1.7. Mirovni sporazum kao znak kraja rata

Kraj građanskog rata označuje sklapanje mirovnog sporazuma nakon kojega slijedi najmanje šest mjeseci mira. Kraj rata mogu označiti i prekid vatre, primirje ili prestanak oružanih sukoba ako nakon toga slijede najmanje dvije godine mira. Razdoblje mira u slučajevima prekida vatre i prestanka oružanih sukoba mora biti dulje nego u slučaju sklapanja formalnoga mirovnog sporazuma zato što zaraćene strane ne šalju jasne znakove da žele pregovarati o trajnom miru čak i ako dođe do prekida vatre ili primirja. Naposljetku, kraj rata može označiti i vojna pobjeda pobunjenika koji uspostavljaju novi režim. Ako pak pobijedi vlast, mora proći više od šest mjeseci prije nego što se novi eventualni sukob označi kao novi građanski rat. Mnogi smatraju kako je najbolje da se građanski rat okonča sklapanjem mirovnog sporazuma koji je povoljnija osnova za razvoj poslijeratne demokracije od vojne pobjede jedne strane ili primirja (Nilsson 2012: 351 i d.), ali ima i drukčijih shvaćanja (Downes 2004: 245).

Weller i Wolff misle da ambiciozan mirovni sporazum – a takvim smatraju mirovni sporazum sklopljen u Daytonu 21. studenoga 1995. nakon 43 mjeseca sukoba – koji sadržava i precizne institucionalne aranžmane za uređenje postkonfliktnog društva može biti uspješan pod dva uvjeta. Prvo, jedna strana u sukobu mora ostvariti odlučnu pobjedu na bojnopolju, što rješava borbu za vlast koja je iza-

⁹ Kalyvas i Sambanis (2005: 212) navode da je “ključno obilježje rata bila kombinacija brojčane inferiornosti i (početne) vojne superiornosti srpskih snaga”. Tijekom rata odnosi vojnih snaga postupno su se uravnoteživali da bi pri kraju rata bošnjačke i hrvatske snage bile vojno superiorne srpskima.

zvala sukob. Drugo, mir i stabilnost mogu se postići ako se sve strane uvjere da se dugotrajna uzajamna blokada može prevladati samo sporazumom, a novi konstitucionalni konsenzus može nastati samo ako nijedna strana nema izgleda da pobijedi. U BiH nijedan od tih uvjeta nije bio ispunjen u vrijeme sklapanja mirovnog sporazuma. Dejtonski sporazum sklopljen je dok sukob još nije bio riješen: "... Sukob je u osnovi ostao neriješen – i na bojnopolju i za pregovaračkim stolom" (Weller i Wolff 2006: 3). Stoga je njegovo rješenje premješteno u fazu primjene mirovnog sporazuma iz Daytona kao pionirskog primjera "transformacijskoga konflikt-nog sporazuma" koji je trebao postupno transformirati sukob mirnim, političkim i demokratskim sredstvima te pronaći uzajamno prihvatljiva rješenja pitanja koja su uzrokovala sukob. Dejtonski transformacijski sporazum ne nudi opciju jednostrane secesije, ali ne daje ni mogućnost središnjoj vlasti da slobodno vlada entitetima. On uspostavlja više ili manje trajne institucije koje bi trebale omogućiti oblikovanje zajedničkog interesa da se razvije nedjeljiva zajednica i stvoriti okvir za akomodaciju i kompromis među interesima sukobljenih strana kako bi nastali konstitucionalni aranžmani koji čuvaju teritorijalnu cjelovitost i suverenost države.

Od sklapanja mirovnog sporazuma u zemlji nije bilo oružanih sukoba te bi se moglo ustvrditi da je mir konsolidiran. No sporazum iz Daytona nije konvencionalan ugovor o miru te "nije nalik ni na jedan mirovni ugovor modernih vremena", ne samo zato što su ga nametnule izvanjske sile nego i zato što su široke ovlasti u upravljanju državom i društvom prenesene na međunarodnu zajednicu. Većina aneksa ne odnosi se na okončanje neprijateljstava, što je tradicionalni smisao mirovnih sporazuma, nego na politički projekt rekonstrukcije države i društva. Kako se pokazalo da se taj posao mora uglavnom obaviti izvanjskim putem, nakon Daytona "mala bosanska država pretvorila se u 'svjetsku prijestolnicu intervencionizma'" (nav. u: Chandler 2001: 116).

2. Politička gledišta domaćih aktera na sukob 1992-1995.

Ako je prema standardnima znanstvenim određenjima sukob u BiH bio građanski rat, zašto mnogi građani drukčije gledaju na njega? Da bih prikazala odnos pripadnika triju zajednica prema sukobima 1992-1995, oslonit ću se na empirijsko istraživanje koje je Kostić (2008) proveo u lipnju i srpnju 2005. na uzorku od 2.500 ispitanika: 900 Bošnjaka i po 800 Srba i Hrvata. Riječ je zapravo o ispitanicima s većinskih bošnjačkih, srpskih i hrvatskih dijelova zemlje, ali s obzirom na vrlo visok stupanj etničke homogenosti tih teritorija nakon rata, uz malu metodološku zadržku podaci se mogu interpretirati i kao stavovi Bošnjaka, Srba i Hrvata. Zadržka se poglavito odnosi na rezultate dobivene na nešto etnički heterogenijim područjima Federacije.

Tablica 1. Što je, prema Vama, najbolja definicija posljednjeg rata u BiH? (%)

	Bošnjački dio	Srpski dio	Hrvatski dio
Agresija	94	8	72
Građanski rat	4	84	18
Ne znam	7	8	10

Izvor: Kostic 2008: 395.

Tablica 2. Prema Vama, koje se vojne snage najbolje mogu okarakterizirati kao obrambene u posljednjem ratu? (%)

	Bošnjački dio	Srpski dio	Hrvatski dio
HVO	5	1	71
Armija BiH	90	1	21
Vojska RS	0	71	1
Vojska AP Zapadne Bosne	2	1	1
JNA	0	25	1
Ne znam	3	1	5

Izvor: Kostic 2008: 395.

Iz podataka proizlazi da nema ni minimalna konsenzusa pripadnika triju etničkih zajednica o prirodi sukoba u vlastitoj zemlji. Dok ga uvjerljiva većina Srba doživljava kao građanski rat, velika većina Hrvata vidi ga kao agresiju Srbije, a gotovo svi Bošnjaci kao agresiju Srbije i Hrvatske na BiH. Svaka strana misli da je vodila samo obrambeni rat i svoju vojsku smatra obrambenom, a protivničke vojske agresorskim. Zašto se gledanja na sukob toliko razlikuju?

2.1. Stajalište Bošnjaka

Referentni okvir u kojemu Bošnjaci razmišljaju o ratu čini neovisna bosanskohercegovačka država na koju su susjedne države, najprije Srbija, a potom i Hrvatska, izvršile vojnu agresiju. Domaći Srbi i Hrvati bili su produljene ruke svojih agresorskih matičnih država i borili su se za njihov račun. Takav opis isključuje suodgovornost bošnjačke strane za sukob i otvara prostor da se međunarodnoj zajednici prikaže kao jedina žrtva rata koji je vodila za opstanak BiH kao jedine države koju ima – nasuprot Srbima i Hrvatima koji imaju “rezervne”, odnosno “prve” domovine kojima su primarno lojalni – kao i za “goli život”.¹⁰ Kako su se jedino oni borili za opstanak teritorijalno cjelovite BiH, Bošnjaci smatraju da je samo njihova uloga u

¹⁰ “Ideologiju obrane ‘golog života’” kao oblik racionalizacije i samoracionalizacije vlastitog djelovanja u ratu briljantno je na primjeru pobune Srba u Hrvatskoj analizirao Žunec (2007). “Goli život”, “golo preživljavanje” i “goli opstanak” kao ratnu ideologiju Srba općenito na teorijski inferiorniji i politički isključiv način zagovara i Avramov (2008: 197 i d.).

ratu bila politički i moralno legitimna, dok su politički i moralno nelegitimni bili svi akteri koji su doveli u pitanje teritorijalnu opstojnost i identitet države – svi su oni bili vanjski ili unutarnji agresori. Zapravo, bez pojma “unutarnje agresije” bošnjačka je pozicija teško shvatljiva. Ona implicira da nije važno podrijetlo pobunjenika ili “agresora”, nego njihovi ciljevi. Oni mogu biti državljani BiH, ali ako dovode u pitanje opstojnost i identitet države čiji su državljani, subjektivno se transponiraju izvan nje i postaju izvanjski agresori na nju. Kada su to već subjektivno učinili, nema razloga da ih se i objektivno ne “izbaci” iz države.

To je najočitiije u odnosu prema Republici Srpskoj kao ratnom entitetu nastalu nasilnim putem. Premda se normativno tretira kao neodvojiv dio BiH, ideološki i politički na nju se gleda kao na *de facto* izvanjski entitet čije se akcije “ne ubrajaju” u djelovanje bosanskohercegovačke države. Tako djelovanje Vojske Republike Srpske na teritoriju Hrvatske – bilo samostalno bilo združeno s paravojnim jedinicama Republike Srpske Krajine (Barić 2005: 195-202) – bošnjačka strana uopće ne tretira kao agresiju ili upletanje BiH u rat u Hrvatskoj. Naime, samo ono što je činila bošnjačka strana, činila je i BiH. Ako Armija BiH nije napadala Hrvatsku, nije to činila ni BiH. Agresija, kako vanjska tako i unutarnja, pritom se snažno ideologizira. Filandra (2012: 245) tvrdi da je “svima bilo jasno da je Bosna i Hercegovina tokom rata bila žrtva određenih srpskih i dijelom hrvatskih nacionalnih i državnih snaga”, te žali za time što “nikada se do kraja jasno, glasno i energično borba za opstanak Bosne nije definirala kao antifašistička”. No diskurs o fašizmu toliko prožima bošnjačku politiku, medije, publicistiku, znanost pa i “ulicu” da je već posve banaliziran.

Nadalje, kolaps države implicira slabost političke zajednice i ukazuje na nedostatak supstancijalne političke volje njezinih članova da žive zajedno ili makar na privremen gubitak te volje uzrokovan dramatičnima kontigentnim zbivanjima. Za pripadnike državne zajednice koji žele da ona opstane, to je politički i psihološki teško podnošljivo. Psiholozi ukazuju i na važnu ulogu srama u doživljaju nepoželjnih političkih događaja u koje su masovno upleteni članovi neke zajednice, nešto nalik na nasilje u obitelji, koje se želi prikriti ili za nj okriviti nekoga izvan obitelji. Psihološki se teško bilo rastati od mitova o Bosni kao “raju na Zemlji prije rata” ili stoljećima građenome tolerantnom multikulturnom društvu (Ali i Lifschultz 1994; Toal i Dahlman 2011). Stoga su Bošnjaci skloni prebaciti uzroke sukoba izvan zemlje. Samo rijetki bošnjački autori priznaju da je “rat u BiH imao i karakter međuetničkog sukoba, tj. građanskog rata, pa time i rata za preustroj zemlje” (Kazaz 2013: 212).¹¹

¹¹ Prije izbijanja sukoba bošnjački se političari nisu ustručavali govoriti o građanskom ratu. Tako je Alija Izetbegović na predizbornom skupu SDA u Velikoj Kladuši 1990. izjavio da su Muslimani pripravnici “braniti oružjem Bosnu” te da su suočeni s izborom “građanska republika ili građanski rat” (nav. u: Lučić 2013: 285, 330).

2.2. *Stajalište Srba*

Srbi tumače rat kao unutarnji sukob, to jest građanski rat triju etničkih zajednica za status te republike u sklopu raspada Jugoslavije (Vuković 2000-2001: 1; Avramov 2008: 134 i d.; Samardžić 2011: 197; Kecmanović 2011: 48). Sukob se zbio najprije unutar međunarodno priznate države Jugoslavije te nije mogao biti ništa drugo do građanski rat. Ne može Jugoslavija biti “agresor na sopstvenu državu” (Avramov 2008: 217). Kasnije se odvijao unutar međunarodno priznate države BiH pa opet nije mogao biti ništa drugo do građanski rat. Svoju poziciju, borbu za opstanak u sastavu Jugoslavije i Srbije, smatraju jednako legitimnom kao odluku Hrvata i Bošnjaka da se BiH izdvoji iz sastava Jugoslavije i postane samostalna država. Posuđujući stav Avramov, većina političara i znanstvenika iz Republike Srpske tvrdi da Srbi nisu mogli biti “agresori na sopstvenu državu” (Rajčević 2012: 16), bilo da je riječ o BiH bilo o Jugoslaviji, jer su obje bile ustavno definirane i kao srpske države. No sami su Srbi delegitimirali vlastitu poziciju proglašivši Republiku Srpsku entitetom koji je postao suveren ili makar polusuveren još tijekom rata. A ako je tako, onda se taj entitet izdvojio iz BiH i postao izvanjski akter rata u odnosu prema onome što je ostalo od BiH.

Osim toga Srbi tvrde da pravo na samoodređenje do odcjepljenja nije bilo normirano kao pravo republika, nego naroda Jugoslavije. Sukladno tome, Srbi su imali jednako pravo da se odcijepi od BiH kao što su Hrvati i Bošnjaci imali pravo da se odcijepi od Jugoslavije mirnim ili nasilnim putem. BiH je bila ustavno definirana kao državna zajednica triju konstitutivnih naroda, a ne jednoga bosanskog naroda, pa Bošnjaci i Hrvati nisu mogli donositi odluke o njezinoj sudbini bez pristanka Srba. Zato se usvajanje Deklaracije o suverenosti i održavanje referenduma o neovisnosti 1992. smatraju “glavnim okidačima” građanskog rata. Ako su druga dva naroda imala pravo birati nove oblike državne zajednice, onda su Srbi imali pravo istaknuti zahtjev da “svi Srbi žive u jednoj državi”, što je bio “glavni i središnji cilj svih srpskih aktera koji su sudjelovali u raspadu Jugoslavije...” (Žunec 2007: 90). Nadalje, ustrajavanje na sukobu u BiH kao građanskom ratu proizlazilo je i iz ustavnog poricanja Srbije da je sudjelovala u tom sukobu.

2.3. *Stajalište Hrvata*

Opredijeljenost velikog broja Hrvata za stav da je BiH bila suočena s agresijom ni pošto nije istovjetan stavu Bošnjaka: Bošnjaci misle na agresiju Srbije i Hrvatske, a Hrvati samo na agresiju Srbije. Referentni okvir unutar kojega Hrvati doživljavaju rat u BiH kao agresiju čini općehrvatski kontekst u kojemu nema podjele na sukobe u Hrvatskoj i BiH. Naime, “za Hrvate u BiH nacionalna povijest... nije bosanskohercegovačka, već hrvatska povijest; svojom pravom Domovinom oni nisu smatrali Bosnu i Hercegovinu, već Hrvatsku; sukladno tome, Domovinski rat nije

bio isključivo rat u Bosni i Hercegovini, nego prvenstveno rat u Hrvatskoj i na hrvatskim povijesnim prostorima u Bosni i Hercegovini...” (Nikić Čakar 2011: 57). Prema iskazima sudionika, rat za Hrvate nije počeo u travnju 1992. kada su se rasplamsali sukobi u BiH, nego u ljeto 1991. kada su počeli sukobi u Hrvatskoj (nav. u: Hoare 1997: 126).

Kako je Domovinski rat bio opći obrambeni rat od napada Srbije na Hrvatsku i Hrvate u obje države, zbivanja u BiH doživljavaju se kao izvanjska agresija.¹² Nemajući u vidu taj referentni okvir, neki strani analitičari izjednačuju stajališta Hrvata i Srba pa Bose (2002: 19) tvrdi da “velika većina Srba i Hrvata... misli da je sukob 1992-5 bio građanski rat...” I neki su hrvatski političari u BiH govorili, oprezno i uvjetno, o građanskom ratu. Komšić (2006: 42) je tako ustvrdio bi se s raspadom Jugoslavije mogla “raspasti i Bosna i Hercegovina, ili bi se na njezinu teritoriju vodio građanski rat. Nije teško pretpostaviti da bi se srpski narod u BiH opredijelio kao i Srbi u Srbiji, a hrvatski kao Hrvati u Hrvatskoj, što bi dovelo do teritorijalnih pretenzija, progona ili istrebljenja Muslimana, i svih drugih oblika međunacionalnih sukoba”.

3. Zaključno razmatranje

Kako svi građanski ratovi nisu tipološki jednaki, u nastavku nastojim pokazati da je u BiH na djelu bio međukomunalni etnički sukob i internacionalizirani građanski rat.

3.1. Međukomunalni etnički sukob

Građanski ratovi mogu biti unutarkomunalni i međukomunalni (Kaufman 1996a). Unutarkomunalni sukobi zbivaju se unutar jedne etničke ili vjerske zajednice čiji se pripadnici ne razilaze u gledanjima na jedinstvo i identitet zajednice. Suglasni su o pripadnosti zajednici, preferiraju njezino organiziranje u jednoj državi i njezine teritorijalne granice smatraju legitimnima. No razilaze se u gledanjima na načela, politike i osobe koje trebaju vladati državom. Pobunjena strana ne želi podijeliti ili uništiti državu, nego preuzeti kontrolu nad njom. Posrijedi su ideološki građanski ratovi kakvi su se vodili u Španjolskoj, Kini, Grčkoj, Vijetnamu, Nikaragvi, Kolumbiji i drugdje.

Međukomunalne ratove vode dvije ili više etničkih ili vjerskih zajednica, a uzrokuje ih duboka nesuglasnost o identitetu i legitimnosti države u kojoj žive. Po-

¹² U rekonstrukciji organizacijskog nastanka i ideološkog profiliranja HDZ-a BiH Nikić Čakar (2011: 65) navodi jednu ilustrativnu crticu: kada je izaslanstvo HDZ-a Švicarske i Lihtenštajna posjetilo u lipnju 2000. Lašvansku dolinu, visoki dužnosnik švicarskog HDZ-a u svojem je pozdravnom govoru rekao kako su “željeli posjetiti Knin, Vukovar i Vitez, tri legendarna hrvatska grada Domovinskog rata”.

bunjeni pripadnici neke zajednice vide državu kao izraz partikularnog identiteta iz kojega su isključeni te zahtijevaju autonomiju unutar države ili izdvajanje iz nje. Pobunjene etničke skupine ne žele oblikovati identitet koji bi prihvatile sve strane, nego inzistiraju na očuvanju posebnih identiteta koji bi se institucionalizirali u novim državama što bi nastale podjelom zajedničke države ili u autonomnim jedinicama u granicama postojeće države (Kaufman 1996a: 138). Posrijedi su etnički ili vjerski građanski ratovi kakvi su se vodili u Nigeriji, Sri Lanki, Libanonu, Ruandi, na Cipru i drugdje.

Ključna tipološka razlika između te dvije vrste ratova proizlazi iz “fleksibilnosti individualnih lojalnosti, koje su relativno fluidne u ideološkim sukobima, ali su gotovo potpuno rigidne u etničkim ratovima” (Kaufman 1996a: 66). Ideološke lojalnosti razmjerno se lako mijenjanju prisilno ili dragovoljno, dok se etnički identiteti teško mijenjaju jer su određeni jezikom, kulturom, religijom i podrijetlom. Ukratko, ideološki su identiteti “relativno meki, a etnički su identiteti vrlo tvrdi...” (Kaufman 1996a: 74; v. i Johnson 2008: 145; kritički o tome: Sambanis i Shayo 2013). Središnja dinamika ideoloških sukoba oblikuje se oko borbe vlasti i pobunjenika za lojalnost stanovništva, a pobjeda presudno ovisi o sposobnosti svake strane da poveća svoju i potkopa potporu svojih protivnika. Nasuprot tome, u etničkim sukobima nema borbe za lojalnost stanovništva jer svaka strana mobilizira samo pripadnike vlastite zajednice i računa samo na njih (Downes 2004: 240-241). Kalyvas i Sambanis (2005: 214) ističu da su u “bosanskom ratu” rijetka bila prelaženja etničkih razdjelnica i traženje potpore u drugim etničkim zajednicama. Jedino ozbiljno odstupanje bilo je priklanjanje “Abdićevih Muslimana” srpskim snagama. Posljedično, u ideološkim ratovima nije kritična vojna kontrola teritorija jer ona ne jamči i potporu stanovnika koji žive na njemu, dok je u etničkim ratovima to kritična varijabla pa se teritorij nastoji “očistiti” od pripadnika drugih etničkih zajednica koji je mogu ugroziti. Sukob u BiH pripada skupini međukomunalnih etničkih ratova.

3.2. *Internacionalizirani građanski rat*

Građanski ratovi razlikuju se i prema akterima sukoba te se diferenciraju na (a) oružane sukobe između vlasti neke države i unutarnjih opozicijskih i pobunjeničkih skupina bez upletanja izvana i (b) oružane sukobe između vlasti neke države i unutarnjih opozicijskih i pobunjeničkih skupina u koje interveniraju druge države. U prvom je slučaju riječ o “čistome”, a u drugome o internacionaliziranome građanskom ratu.¹³

¹³ O pojmu internacionaliziranoga građanskog rata opširnije u: Gasser 1983; Rasler 1983; Raymond i Keglay 1987; Kaufman 1996a; Horowitz 2000: 272-278; Regan 2002; Gleditsch i dr. 2002; Gleditsch 2003; Stewart 2003; Collier i Sambanis 2005; Balch-Lindsay, Enterline i Kyle

Intervencija drugih država može biti izravna, što podrazumijeva neposredno vojno upletanje u sukob, i neizravna, što implicira logističku, financijsku, političku, diplomatsku, medijsku i drugu potporu jednoj strani u ratu. Regan (2002: 65) navodi šest kategorija intervencije treće strane u unutarnji sukob: slanje kopnenih vojnih postrojba, pomorsku potporu, zračnu potporu, opremanje ili pomoć domaćim snagama, obavještajni i savjetodavni rad te sankcije. Druge države upleću se u građanske ratove kako bi ostvarile različite ciljeve: zaustavile sukob, donijele prevagu ili pobjedu jednoj strani, spriječile poraz neke strane, stekle pravo ili moć da utječu na mirovni sporazum i političke procese u dotičnoj zemlji u postkonfiktom razdoblju.

Srbija je otpočetka sudjelovala u ratu u BiH kako bi osigurala vojnu pobjedu srpske strane i ostvarenje njezinih političkih ciljeva. Glavni je cilj prvotno bio zadržavanje BiH u Jugoslaviji. Kada je to postalo nemoguće, cilj je bio vojno zaposjesti što veći teritorij, odvojiti ga od BiH i pripojiti Srbiji. Naposljetku se cilj sveo na unutarnju podjelu BiH i osiguranje opstojnosti Republike Srpske. Hrvatska umiješanost u rat bila je znatno kompleksnija. U prvoj fazi 1991-1992, u vrijeme formalnoga političkog savezništva Hrvata i Bošnjaka, Hrvatska je svojim političkim upletanjem htjela spriječiti ostanak BiH u Jugoslaviji. U drugoj fazi 1993-1994, u vrijeme hrvatsko-bošnjačkog rata, svojim je vojnim upletanjem htjela spriječiti poraz hrvatske strane u tom sukobu, očuvati njezinu vlast na područjima koja je dotad vojno kontrolirala i spriječiti izlazak Armije BiH na svoje južne granice. U trećoj fazi 1994-1995, nakon prekida oružanih sukoba Hrvata i Bošnjaka i sklapanja Vašingtonskog sporazuma 1994, Hrvatska vojska masovno je intervenirala u rat u BiH na osnovi formalnoga političkog sporazuma s bošnjačkom stranom i uz potporu SAD-a. Tom se intervencijom htjelo spriječiti ostvarenje maksimalističkih ratnih ciljeva srpske strane koji bi ugrozili i Hrvatsku i steći što povoljnija pregovaračka pozicija nakon rata s koje bi Hrvatska mogla zahtijevati ne samo političke koncesije bosanskohercegovačkim Hrvatima nego ponajprije samoj Hrvatskoj u obliku mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja (Chollet 2007). Zanimljiv je i odnos triju bosanskohercegovačkih strana prema pojedinim fazama upletanja Hrvatske u rat u BiH. Srbi sve tri faze smatraju agresijom. Hrvati sve tri faze smatraju legitimnim obrambenim djelovanjem. Bošnjaci prve dvije faze smatraju agresijom, a treću fazu legitimnom akcijom jer ju je "odobrila" bošnjačka strana i izvedena je u suradnji s njom. Izravno i neizravno upletanje Srbije i Hrvatske, ali i Crne Gore, ne dovodi u pitanje primarnu prirodu sukoba, nego internacionalizira tamošnji građanski rat, kao što se dogodilo i u brojnim drugim primjerima.

Oglednim primjerom internacionaliziranoga građanskog rata u 20. stoljeću smatra se petnaestogodišnji građanski rat u Libanonu (1975-1990). O stupnju i razmjerima uključenosti stranih država u unutarnji konfesionalni sukob kršćana i muslimana dostatno govore elementarni podaci. U Libanon 1976. ulazi sirijska vojska koja intenzivno sudjeluje u oružanim sukobima libanonskih milicija tijekom cijelog rata, a ostaje u zemlji sve do 2005. – punih trideset godina. U libanonski sukob višekratno je vojno intervenirao i Izrael kako bi uništio palestinsku vojnu gerilu, ali i pomogao kršćanskim milicijama u sukobu s muslimanima. Na jugu zemlje stvorio je “sigurnosnu zonu” koju je nadzirala Vojska Južnog Libanona koju je naoružao, financirao i kontrolirao Izrael. Izrael je 1978. i 1982. izvršio masovne vojne invazije u Libanon. Invazija 1982. imala je takve razmjere da se naziva i prvim izraelsko-libanonskim ratom; drugi izraelsko-libanonski rat ili “rat Izraela i Hezbolaha” uslijedio je 2006. Neposredna posljedica izraelske invazije 1982. bio je otvoren ulazak Irana u libanonski rat koji organizira, naoružava, financira i kontrolira moćnu šijitsku miliciju Hezbollah. U rat su otpočeta kao saveznici raznih strana vojno, logistički, politički, diplomatski i propagandno bili uključeni Egipat, Irak, Saudijska Arabija, Libija, Jordan, Francuska, Italija i druge zemlje. U rat su preko svojih regionalnih igrača bili uključeni SAD i Sovjetski Savez. Naposljetku, jedan od glavnih uzroka rata bilo je višegodišnje intenzivno političko i vojno djelovanje stranog aktera unutar samog Libanona – palestinske gerile. Ona se počela organizirati još s dolaskom velikog vala palestinskih izbjeglica nakon poraza Arapa u arapsko-izraelskom ratu 1948-1949. i potom u Šestodnevnom ratu 1967, kao i nakon protjerivanja Palestinaca iz Jordana poslije “Crnog rujna” 1970-1971. nakon kojega se Libanon pretvara u glavno njezino utočište. Nakon Kairskog sporazuma 1967. kojim su palestinski izbjeglički logori u Libanonu dobili potpunu autonomiju, praktično je nastala “država u državi” pa Winslow (1996: 207) tvrdi da je “građanski rat 1975-1976. počeo kao rat između dviju država smještenih na teritoriju jedne države – Libanona” (v. i Hudson 1978; Rasler 1983; Khalidi 1985; Hinnenbusch 1998; Sirriyeh 1998; Khalaf 2002; Merom 2003; Perthes 1994; Makdisi i Sadaka 2005; Rowayheb 2011). Ta masovna, sveobuhvatna i dugotrajna umiješanost stranih država nije pak dovela u pitanje kategoriziranje libanonskog sukoba kao građanskog rata. Uostalom, internacionalizirani građanski ratovi česta su praksa. Reid, Wayman i Singer (2003: 62-63) utvrdili su da je od 214 građanskih ratova u 19. i 20. stoljeću svaki peti bio internacionaliziran intervencijom strane sile. S vremenom se umiješanost stranih sila povećavala pa je nakon 1960. bio internacionaliziran gotovo svaki treći građanski rat u svijetu.

Ono što se u javnostima Srbije, Crne Gore i osobito Hrvatske smatra nekom vrstom političkog krimena, u međunarodnoj znanstvenoj literaturi čini takozvano opće mjesto. Rat u BiH internacionaliziran je ponajprije upletanjem Srbije, a potom i

Hrvatske, pri čemu rijetki ozbiljni analitičari i istraživači sukoba izjednačuju ulogu i odgovornost tih dviju država za ratna zbivanja u BiH i Jugoslaviji uopće. Razmatrajući sukobe na području bivše Jugoslavije devedesetih godina, Kalyvas i Sambanis (2005: 221) precizno govore o “izravnoj vanjskoj intervenciji Srbije u Hrvatsku i Bosnu, Crne Gore u Hrvatsku i Hrvatske u Bosnu”.¹⁴ Zaključno, sukob u BiH bio je od 1992, nakon međunarodnog priznanja BiH, internacionalizirani građanski rat.

LITERATURA

- Abazović, Dino. 2012. *Bosanskohercegovački muslimani između sekularizacije i desekularizacije*. Zagreb i Sarajevo: Synopsis.
- Ali, Rabia, Lifschultz, Lawrence. 1994. Why Bosnia? *Third World Quarterly*. (15) 3: 367-401.
- Arnautović, Suad. 2009. *Političko predstavljanje i izborni sistemi u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*. Sarajevo: Promocult.
- Avramov, Smilja. 2008. *Postherojski rat Zapada protiv Jugoslavije*. Beograd: Akademija za diplomatiju i bezbednost.
- Bakke, Kristin M., Gallagher Cunningham, Kathleen, Seymour, Lee J. M. 2012. A Plague of Initials: Fragmentation, Cohesion, and Infighting in Civil Wars. *Perspectives on Politics*. (10) 2: 265-283.
- Balch-Lindsay, Dylan, Enterline, Andrew J. 2000. Killing Time: The World Politics of Civil War Duration, 1820-1992. *International Studies Quarterly*. (44) 4: 615-642.
- Balch-Lindsay, Dylan, Enterline, Andrew J., Kyle, Joyce A. 2008. Third-party intervention and the civil war process. *Journal of Peace Research*. (45) 3: 345-363.
- Balcells, Laia, Justino, Patricia. 2014. Bridging Micro and Macro Approaches on Civil Wars and Political Violence: Issue, Challenges, and the Way Forward. *Journal of Conflict Resolution*. (58) 8: 1343-1359.
- Ball, Patrick, Tabeau, Ewa, Verwimp, Philip. 2007. *The Bosnian Book of Dead: Assessment of the Database*. <http://www.hinc.org/wordpress/wp-content/uploads/2012/07>
- Bardos, Gordon N. 1999. The Bosnian Cold War: Politics, Society and International Engagement after Dayton. *Harriman Review*. (11) 3: 1-26.

¹⁴ Navest ću samo neke autore koji pišu o političkoj i vojnoj umiješanosti Hrvatske u rat u BiH: Ali i Lifschultz 1994; Calic 1996; Hoare 1997; Bellamy 1998; Daalder 2000; Chandler 2000; Bose 2002; Downes 2004; Gurr 1994; Tir 2005; Kalyvas i Sambanis 2005; Gromes 2007; Chollet 2007; Toal i Dahlman 2011; Thompson i Dreyer 2012: 90-91; Kaufman 2013: 100; Sambanis i Shayo 2013.

- Barić, Nikica. 2005. *Srpska pobuna u Hrvatskoj*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Bellamy, Christopher. 1998. Reflections on the civil war in Bosnia and foreign intervention. *Civil Wars*. (1) 2: 1-25.
- Bhavnani, Ravi, Miodownik, Dan, Choi, Hyun Jin. 2011. Three two Tango: Territorial Control and Selective Violence in Israel, the West Bank, and Gaza. *Journal of Conflict Resolution*. (55) 1: 133-158.
- Blattman, Christopher, Miguel, Edward. 2010. Civil War. *Journal of Economic Literature*. (48) 1: 3-57.
- Bose, Sumantra. 2002. *Bosnia after Dayton. Nationalist Partition and International Intervention*. New York: Oxford University Press.
- Calic, Marie-Janine. 1996. *Krieg und Frieden in Bosnien-Hercegovina*. Frankfurt na Majni: Suhrkamp.
- Calic, Marie-Janine, Perthes, Volker. 1995. Krieg und Konfliktlösung in Bosnien und Libanon: ein Strukturvergleich. *Internationale Politik und Gesellschaft*. 2: 141-156.
- Cederman, Lars-Erik, Gleditsch, Kristian Skrede, Hug, Simon. 2012. Elections and Civil War. *Comparative Political Studies*. (46) 3: 387-417.
- Chandler, David. 2000. *Bosnia: Faking Democracy After Dayton*. London: Pluto Press.
- Chandler, David. 2001. Bosnia: The Democracy Paradox. *Current History*. 100: 114-119.
- Chollet, Derek. 2007. *Tajna povijest Daytonu. Američka diplomacija i mirovni proces u Bosni i Hercegovini*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Cohen, Leonard J. 1998. Whose Bosnia? The Politics of Nation Building. *Current History*. (97) 617: 103-112.
- Collier, Paul. 2009. *Wars, Guns, and Votes. Democracy in Dangerous Places*. London: HarperCollins.
- Collier, Paul, Hoeffler, Anke, Söderbom, Måns. 2004. On the Duration of Civil War. *Journal of Peace Research*. (41) 3: 253-273.
- Collier, Paul, Sambanis, Nicolas (ur.). 2005. *Understanding Civil War: Europe, Central Asia, and other regions*. New York: World Bank Press, sv. 2.
- Cordell, Karl, Wolff, Stefan (ur.). 2013. *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*. New York: Routledge.
- Costalli, Stefano, Moro, Niccolò Francesco. 2012. Ethnicity and strategy in the Bosnian civil war: Explanations for the severity of violence in Bosnian Municipalities. *Journal of Peace Research*. (49) 6: 801-815.
- Cunningham, David E., Gleditsch, Kristian Skrede, Salehyan, Idean. 2009. It Takes Two: A Dyadic Analysis of Civil War Duration and Outcome. *Journal of Conflict Resolution*. (53) 4: 570-597.

- Čekić, Smail. 1994. *Agresija na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima 1991-1993*. Sarajevo: Ljiljan.
- Čekić, Smail. 2007. *Istraživanje žrtava genocida sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.
- Daalder, Ivo Hans. 2000. *Getting to Dayton. The Making of America's Bosnia Policy*. Washington: Brookings Institution Press.
- Dixon, Jeffrey. 2009. Emerging Consensus: Results from the Second Wave of Statistical Studies on Civil War Termination. *Civil Wars*. (11) 2: 121-136.
- Downes, Alexander B. 2004. The Problem with Negotiated Settlements to Ethnic Civil Wars. *Security Studies*. (13) 4: 230-279.
- Dutceac, Anamaria. 2004. Globalization and Ethnic Conflict: Beyond the Liberal – Nationalistic Distinction. *The Global Review of Ethnopolitics*. (3) 2: 20-39.
- Duvnjak, Nedžad. 2004. Bosna i Hercegovina između “tragičnog sukoba” i udruženog zločinačkog poduhvata. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*. (47) 71-90.
- Duvnjak, Nedžad. 2010. Postdejtonska agresija na Bosnu i Hercegovinu. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*. (53) 99-122.
- Dyrstad, Karin. 2012. After ethnic civil war: Ethno-nationalism in the Western Balkans. *Journal of Peace Research*. (49) 6: 817-831.
- Dyrstad, Karin. 2013. Does civil war breed authoritarian values? An empirical study of Bosnia-Herzegovina, Kosovo and Croatia. *Democratization*. (20) 7: 1219-1242.
- Esman, Milton J. 2000. Power Sharing and Constructionist Fallacy, u: Crepaz, M. M. L. i dr. *Democracy and Institutions*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, str. 91-112.
- Fearon, James D. 2004. Why Do Some Civil Wars Last So Much Longer Than Others? *Journal of Peace Research*. (41) 3: 275-301.
- Fearon, James D. 2004a. Separatist Wars, Partition, and World Order. *Security Studies*. (13) 4: 394-415.
- Fearon, James D., Laitin, David D. 2003. Ethnicity, insurgency, and civil war. *American Political Science Review*. (97) 1: 75-90.
- Filandra, Šaćir. 2012. *Bošnjaci nakon socijalizma*. Sarajevo i Zagreb: Preporod i Synopsis.
- Fox, Jonathan. 2012. The Religious Wave: Religion and Domestic Conflict from 1960 to 2009. *Civil Wars*. (14) 2: 141-158.
- Gasser, Hans-Peter. 1983. Internationalized non-international armed conflicts: Case studies of Afghanistan, Kampuchea, and Lebanon. *American University Law Review*. (33) 145-161.
- Gleditsch, Kristian Skrede. 2003. *Transnational Dimensions of Civil War*. San Diego: University of California (discussion paper).

- Gleditsch, Kristian Skrede, Salehyan, Idean, Schultz, Kenneth. 2008. Fighting at Home, Fighting Abroad: How Civil Wars Lead to International Disputes. *Journal of Conflict Resolution*. (52) 4: 479-506.
- Gleditsch, Nils Petter i dr. 2002. Armed Conflict 1946-2001: A New Dataset. *Journal of Peace Research*. (39) 5: 615-637.
- Gromes, Thorsten. 2007. *Demokratisierung nach Bürgerkriegen. Das Beispiel Bosnien und Herzegowina*. Frankfurt i New York: Campus Verlag.
- Gurr, Ted Robert. 1994. Peoples Against States: Ethnopolitical Conflict and the Changing World System. *International Studies Quarterly*. (38): 347-377.
- Gurr, Ted Robert (ur.). 2000. *Peoples versus States: Minorities at Risk in the New Century*. Washington: United States Institute of Peace Press.
- Hayden, Robert M. 1998. Bosnia's Internal War and the International Criminal Tribunal. *The Fletcher Forum of World Affairs*. (22) 1: 45-64.
- Hegre, Håvard. 2004. The Duration and Termination of Civil War. *Journal of Peace Research*. (41) 3: 243-252.
- Hegre, Håvard, Ellingsen, Tanja, Gates, Scott, Gleditsch, Nils Petter. 2001. Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change, and Civil War, 1816-1992. *American Political Science Review*. (95) 1: 33-48.
- Hegre, Håvard, Sambanis, Nicholas. 2006. Sensitivity Analysis of Empirical Results on Civil War Onset. *Journal of Conflict Resolution*. (50) 4: 508-535.
- Hinnenbusch, Raymond. 1998. Pax Syriana? The origins, causes and consequences of Syrian role in Lebanon. *Mediterranean Politics*. (3) 1: 137-160.
- Hoare, Attila. 1997. The Croatian Project to Partition Bosnia-Herzegovina, 1990-1994. *East European Quarterly*. (31) 1: 121-138.
- Horowitz, Donald L. 2000. *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Horowitz, Donald L. 2003. *The Deadly Ethnic Riot*. Berkeley: University of California Press.
- Hudson, Michael C. 1978. The Palestinian Factor in the Lebanese Civil War. *Middle East Journal*. (32) 3: 262-267.
- Hughes, James. 2013. Genocide, u: Cordell, Karl, Wolff, Stefan (ur.): *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*. New York: Routledge, str. 122-139.
- Hultquist, Philip. 2013. Power parity and peace? The role of relative power in civil war settlement. *Journal of Peace Research*. (50) 5: 623-634.
- Ibrahimagić, Omer. 1996. *Bosna i Bošnjaci: država i narod koji su trebali nestati*. Sarajevo: Svjetlost.
- Ibrahimagić, Omer. 2001. *Srpsko osporavanje Bosne i Bošnjaka*. Sarajevo: Magistrat.
- Ibrahimagić, Omer. 2003. Dejtonski put Bosne u Evropu. *Pregled*. 1-2: 13-30.

- Imamović, Mustafa. 1997. *Agresija na BiH i borba za njezin opstanak 1992-1995. godine*. Sarajevo: Pravni fakultet.
- Imamović, Mustafa. 2003. *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Magistrat.
- Johnson, Carter. 2008. Partitioning to Peace: Sovereignty, Demography, and Ethnic Civil Wars. *International Security*. (32) 4: 140-170.
- Kalyvas, Stathis N. 2003. The Ontology of "Political Violence": Action and Identity in Civil Wars. *Perspectives on Politics*. (1) 3: 475-494.
- Kalyvas, Stathis N. 2008. Ethnic Defection in Civil War. *Comparative Political Studies*. (41) 8: 1043-1068.
- Kalyvas, Stathis N., Sambanis, Nicolas. 2005. Bosnia's civil war: origins and violence dynamics, u: Collier, Paul, Sambanis, Nicolas (ur.): *Understanding Civil War*. Washington: World Bank Press., sv. 2, str. 191-229.
- Kaufman, Chaim D. 1996. Possible and impossible solutions to ethnic conflict. *International Security*. (20) 4: 136-175.
- Kaufman, Chaim D. 1996a. Intervention in ethnic and ideological civil wars: why one can be done and other can't. *Security Studies*. (6) 1: 62-100.
- Kaufman, Stuart J. 2013. Ethnicity as a generator of Conflict, u: Cordell, Karl, Wolff, Stefan (ur.): *Routledge Handbook of Ethnic Conflict*. New York: Routledge, str. 91-111.
- Kazaz, Enver. 2013. Dejton – međunarodna legitimizacija ratnih osvajanja, u: Džolan, Mijo (ur.): *Bosna i Hercegovina – europska zemlja bez ustava*. Zagreb i Sarajevo: Synopsis, str. 202-220.
- Kecmanović, Nenad. 2011. Dejtonska budućnost i socijalistička prošlost. *Nova srpska politička misao*. 1: 40-49.
- Khalaf, Samir 2002. *Civil and Uncivil Violence in Lebanon. A History of the Internationalization of Communal Conflict*. New York: Columbia University Press.
- Khalidi, Rashid I. 1985. Lebanon in the Context of Regional Politics: Palestinian and Syrian Involvement in the Lebanese Crisis. *Third World Quarterly*. (7) 3: 495-514.
- Komšić, Ivo. 2006. *Preživljena zemlja. Tko je, kada i gdje dijelio BiH*. Zagreb: Prometej.
- Kostic, Roland. 2008. Nationbuilding as an Instrument of Peace? Exploring Local Attitudes towards International Nationbuilding and Reconciliation in Bosnia and Hercegovina. *Civil Wars*. (10) 4: 384-412.
- Kurtćehajić, Suad. 2012. Mogućnosti ponovnog oživljavanja Ustava Republike Bosne i Hercegovine. *Pregled*. (53) 1: 73-93.
- Lockyer, Adam. 2011. Foreign intervention and warfare in civil wars. *Review of International Studies*. (37) 5: 2337-2364.
- Lučić, Ivica (Ivo). 2013. *Uzroci rata: Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine*. Zagreb: Despot Infnitius i Hrvatski institut za povijest.

- Makdisi, Samir, Sadaka, Richard. 2005. The Lebanese Civil War, 1975-90, u: Collier, Paul, Sambanis, Nicolas (ur.): *Understanding Civil War*. New York: World Bank Press, sv. 2, str. 191-229.
- Mearsheimer, John J., Van Evera, Stephen. 1995. Even Peace Means War. *The New Republic*, 18. prosinca, str. 16-21.
- Melander, Erik. 2009. The Geography of Fear: Regional Ethnic Diversity, the Security Dilemma and Ethnic War. *European Journal of International Relations*. (15) 1: 95-124.
- Merom, Gil. 2003. *How Democracies Lose Small Wars? State, Society, and Failures of France in Algeria, Israel in Lebanon, and the United States in Vietnam*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nikić Čakar, Dario. 2011. HDZ Bosne i Hercegovine: nastanak, ustrojstvo i ideologija. *Međunarodne studije*. (11) 4: 53-72.
- Nilsson, Marcus. 2012. Reaping what was sown: Conflict outcome and post-civil war democratization. *Cooperation and Conflict*. (47) 3: 350-367.
- O'Ballance, Edgar. 1995. *Civil War in Bosnia, 1992-1994*. New York: St. Martin's.
- Perthes, Volker. 1994. *Libanon nach dem Bürgerkrieg*. Baden-Baden: Nomos.
- Prins, Gwyn. 1999. Civil and uncivil war. *Civil Wars*. (2) 1: 117-129.
- Rajčević, Srđan. 2012. Deset pogleda na budućnost Republike Srpske. *Argumenti*, travanj. 163-190.
- Rasler, Karen. 1983. Internationalized Civil War: A Dynamic Analysis of the Syrian Intervention in Lebanon. *Journal of Conflict Resolution*. (27) 3: 421-456.
- Raymond, Gregory A., Keglay, Charles ml. 1987. Long Cycles and Internationalized Civil War. *Journal of Politics*. (49) 2: 481-499.
- Regan, Patrick M. 2002. Third-Party Interventions and the Duration of Intrastate Conflicts. *Journal of Conflict Resolution*. (46) 1: 55-73.
- Reid Sarkees, Meredith, Wayman, Frank Whelon, Singer, David. 2003. Inter-State, Intra-State, and Extra-State Wars: A Comprehensive Look at Their Distribution over Time, 1816-1997. *International Studies Quarterly*. (47) 49-70.
- Rodgers, Jayne. 1998. Bosnia, gender and the ethics of intervention in civil wars. *Civil Wars*. 1: 103-116.
- Roeder, Philip G., Rothchild, Donald (ur.). 2005. *Sustainable Peace and Democracy after Civil Wars*. Ithaca: Cornell University Press.
- Rowayheb, Marwan George. 2011. Political Change and the Outbreak of Civil War: The Case of Lebanon. *Civil Wars*. (13) 4: 414-436.
- Sadkovich, James J. 2006. Franjo Tuđman and the Muslim-Croat War of 1993. *Review of Croatian History*. 1: 207-245.

- Samardžić, Slobodan. 2011. Republika Srpska – vitalnost opstanka u okruženju evropskih integracija. *Nova srpska politička misao*. 1: 195-207.
- Sambanis, Nicholas. 2000. Partition as a Solution to Ethnic War: An Empirical Critique of the Theoretical Literature. *World Politics*. (52) 4: 437-483.
- Sambanis, Nicholas. 2001. Do Ethnic and Nonethnic Civil Wars Have the Same Causes? A Theoretical and Empirical Inquiry. *Journal of Conflict Resolution*. (45) 3: 259-282.
- Sambanis, Nicholas. 2004. What is Civil War? Conceptual and Empirical Complexities of an Operational Definition. *The Journal of Conflict Resolution*. (48) 6: 814-858.
- Sambanis, Nicholas. 2004a. Expanding economic models of civil war using case studies. *Perspectives on Politics*. (2) 2: 259-279.
- Sambanis, Nicholas, Schulhofer-Wohl, Jonah. 2009. What's in a Line? Is Partition a Solution to Civil War. *International Security*. (34) 2: 82-118.
- Sambanis, Nicolas, Shayo, Moses. 2013. Social Identification and Ethnic Conflict. *American Political Science Review*. (107) 2: 294-325.
- Sarajlić, Eldar. 2011. Sablast nacionalne države: kronični etnonacionalizam i bosansko-hercegovački izbori. *Status*. 15: 99-106.
- Schneider, Gerald, Bussmann, Margit, Ruhe, Constantin. 2012. The Dynamics of Mass Killings: Testing Time-Series Models of One-Sided Violence in the Bosnian Civil War. *International Interactions*. (38) 4: 443-461.
- Schrader, Charles. 2004. *Muslimansko-hrvatski građanski rat u Srednjoj Bosni: vojna povijest 1992.-1994*. Zagreb: Golden marketing
- Sirriyeh, Hussein. 1998. Triumph or compromise: The decline of political Maronitism in Lebanon after the civil war. *Civil Wars*. (1) 4: 56-68.
- Slack, Andrew J., Doyon, Roy R. 2001. Population Dynamics and Susceptibility for Ethnic Conflict: The Case of Bosnia and Herzegovina. *Journal of Peace Research*. (38) 2: 139-161.
- Spagat, Michael i dr. 2009. Estimating War Deaths: An Arena of Contestation. *Journal of Conflict Resolution*. (53) 6: 934-950.
- Staniland, Paul. 2012. States, Insurgents, and Wartime Political Orders. *Perspectives on Politics*. (10) 2: 243-264.
- Staniland, Paul. 2012a. Between a Rock and a Hard Place: Insurgent Fratricide, Ethnic Defection, and the Rise of Pro-State Paramilitaries. *Journal of Conflict Resolution*. (56) 1: 16-40.
- Stewart, James G. 2003. Towards a single definition of armed conflict in international humanitarian law: A critique of internationalized armed conflict. *International Review of the Red Cross*. (85) 850: 313-350.

- Šarčević, Edin. 2010. Karakteriziranje dejtonskog ustavnog modela. O jednom neuspješnom ustavnom eksperimentu. *Pravni zapisi*. (1) 1: 38-73.
- Tabeau, Ewa, Bijak, Jakub. 2005. War-Related Deaths in the 1992-1995 Armed Conflict in Bosnia and Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and Recent Results. *European Journal of Population*. (21) 2-3: 187-215.
- Themnér, Lotta, Wallensteen, Peter. 2012. Armed Conflicts, 1946-2011. *Journal of Peace Research*. (49) 4: 565-575.
- Tir, Jaroslav. 2005. Keeping the Peace after Secession: Territorial Conflicts between Rump and Secessionist States. *Journal of Conflict Resolution*. (49) 5: 713-741.
- Thompson, William R., Dreyer, David R. 2012. *Handbook of International Rivalries 1494-2010*. Washington: CQ Press.
- Toal, Gerard, Dahlman, Carl. 2011. *Bosnia Remade. Ethnic Cleansing and Its Reversal*. New York: Oxford University Press.
- Vuković, Danilo. 2000-2001. Democratic consolidation and social consensus – cleavage between unitarists and separatists in Bosnia and Herzegovina. *New Balkan Politics*. http://www.newbalkanpolitics.org.mk/oldsite/Issue_2/Vukovic.eng.asp
- Waldmann, Peter. 1995. Gesellschaften im Bürgerkrieg. *Zeitschrift für Politik*. (42) 4: 343-368.
- Weidemann, Nils B. 2009. Geography as Motivation and Opportunity. Group Concentration and Ethnic Conflict. *Journal of Conflict Resolution*. (53) 4: 526-543.
- Weidemann, Nils B. 2011. Violence “from above” or “from below”? The Role of Ethnicity in Bosnia’s Civil War. *The Journal of Politics*. (73) 4: 1178-1190.
- Weller, Marc, Wolff, Stefan. 2006. Bosnia and Herzegovina Ten Years after Dayton: Lessons for Internationalized State Building. *Ethnopolitics*. (5) 1: 1-13.
- Winslow, Charles. 1996. *Lebanon. Politics in a Fragmented Society*. London i New York: Routledge.
- Žunec, Ozren. 2007. *Goli život. Socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*. Zagreb: Demetra, sv. I-II.

Mirjana Kasapović

BOSNIA-HERZEGOVINA 1992-1995:
A CIVIL WAR, AN EXTERNAL AGGRESSION OR BOTH?

Summary

This article aims to provide an explanation for appropriate categorization of the violent conflicts in Bosnia and Herzegovina 1992-1995. Author defines the conflict in Bosnia and Herzegovina as a civil war based on the scientific

definition and categorization. Later on, the author points to the differences in perception of the war origins based on ethnicity, as Serbs perceive war as a civil war, Bosniaks as an external aggression of both Serbia and Croatia, while Croats perceive it as an external aggression of Serbia. Finally, the author suggests that the conflict in Bosnia and Herzegovina can be perceived as an inter-communal ethnic conflict and internationalized civil war.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Civil War, Ethnic Conflict, External Intervention

Kontakt: **Mirjana Kasapović**, Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, 10 000 Zagreb. E-mail: mkasapovic@fpzg.hr